

Przegląd Religioznawczy 4(282)/2021

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

MONIKA MAZUREK

Uniwersytet Gdański

Instytut Socjologii

e-mail: monika.mazurek@ug.edu.pl

ORCID: 0000-0001-8142-5630

DOI: 10.34813/ptr4.2021.11

Religia (katolicka) jako czynnik etnicyzujący – na przykładzie działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego

Religion (Catholic) as an ethnic factor – on the example
of the activities of the Kashubian-Pomeranian Association

Abstract. In the case of ethnicity/nationality, religion (as well as language, origin, inhabited territory or historical memory) is an important component of identity. Religion, particularly as a cultural component, seems to have designated [and historically pointed] to kashubian identity. In this article, I would like to present the activities of the Kashubian-Pomeranian Association, an ethnic NGO that has been pretending to represent the Kashubian community since 1956. Kashubians are an ethnic minority, speaking the regional language – Kashubian living in northern Poland. They are predominantly Catholic. The Kashubian-Pomeranian Association, creating and maintaining the Kashubian identity, very often uses the religious (Catholic) setting to give prestige to its actions.

Keywords: Kashubian, Kashubian-Pomeranian Association, ethnic/national identity, religiosity, sociology of religion

Wprowadzenie

Religia, zwłaszcza w swoim społecznym wymiarze, odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu i definiowaniu etnicznego/narodowego wymiaru tożsamości, stanowi bowiem jedno z najstarszych i najbardziej rudymenarnych źródeł tożsamości zbiorowej (Fenton 2004; Smith, 2009a, 2009b). Jest to również czynnik (często jedyny, szczególnie w przypadku różnic filogenetycznych czy językowych) pozwalający odróżnić jedną zbiorowość od drugiej. Także współcześnie religia ma duże znaczenie w życiu społecznym (nie tylko w Polsce), biorąc także udział w kształtowaniu i podtrzymywaniu tożsamości zbiorowej. W artykule przedstawię, w jaki sposób Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie – organizacja pozarządowa o charakterze etnicznym, pretendująca do reprezentacji społeczności kaszubskiej – wykorzystuje elementy religijne w celu kreowania i podtrzymywania tożsamości etnicznej Kaszubów¹.

Religia jako jeden z czynników wyznaczających etniczność

Związek religii z etnicznością można – zdaniem Grzegorza Babińskiego – rozpatrywać na trzy sposoby (Babiński, 2003, s. 10–11). Po pierwsze, jako relację między etnicznością a religią; po drugie, jako „wyróżnione typologicznie relacje między pewnymi kategoriami zbiorowości etnicznych i religijnych, umiejscowionych w podobnych czasowo i przestrzennie sytuacjach” (Babiński, 2003, s. 10); po trzecie, jako relację czasowo-przestrzenną, co jest szczególnie istotne w sytuacji, gdy podkreślany jest aspekt historyczny, zwłaszcza perspektywa długiego trwania (fr. *longue durée*) (Wrzosek, 1992, s. 281–304).

Zdaniem Babińskiego „związek między etnicznością i religią jest ścisły dlatego, że nie ma społeczności etnicznych, w których nie byłoby jakiejś religii i że każda religia ma swoich wyznawców wśród członków społeczności etnicznych. [...] etniczność, jak i religia są tak powszechne i uniwersalne, że nie mogą występować rozłącznie” (Babiński, 2003, s. 10), a to współwystępowanie nie jest przypadkowe.

Pojęcie religii, podobnie jak etniczności, jest nieostre i dość trudne do zdefiniowania. Jedną z najprostszych, a zarazem najstarszych definicji religii jest ta zaproponowana przez Charlesa Taylora (2000), która określa religię jako wiarę w istoty nadnaturalne. Inną definicję religii przedstawił Émile

¹ Rola Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego oraz religii została przeze mnie poruszona już wcześniej w innej perspektywie (Mazurek, 2021).

Durkheim (1990; Pickering, 1984). Wprowadził on pojęcia *sacrum* i *profanum* – występujące w każdym społeczeństwie. *Sacrum* związane jest z wiarą, religią, a profanum – ze sferą życia codziennego.

Pojęcie religii rozumiem zgodnie z definicją Clifforda Geertza, którego zdaniem „religia to: (1) system symboli, (2) budujących w ludziach mocne, wszechogarniające i trwałe nastroje i motywacje, (3) poprzez formułowanie koncepcji ogólnego ładu istnienia i (4) tworzenie wokół tych koncepcji takiej aury faktyczności, że (5) owe nastroje i motywacje wydają się niezwykle rzeczywiste” (Geertz, 2005, s. 112). Szczególnie ważny jest wskazany przez Geertza system symboli, które stanowią wzorce kulturowe (zewnątrzne źródło informacji) pełniące podwójną rolę, gdyż dzięki nim rzeczywistość społeczna i psychologiczna przystosowuje się do nich i przystosowuje ją do siebie. Istotna jest również koncepcja ogólnego ładu istnienia, która tłumaczy rzeczywistość.

Można też za Anthonym Smithem (2009a, s. 145) zauważyć, iż zbiorowości etniczne są skupiskami populacyjnymi, które w podobny sposób odbierają świat, a odczucia generowane są przez wierzenia, wartości oraz praktyki. To właśnie wartości i praktyki „wiążą je razem przez pokolenia” (Smith, 2009a, s. 145), zaś elementy symboliczne, kognitywne oraz normatywne integrują daną wspólnotę, a religia dostarcza te elementy.

Pojęcie etniczności rozumiem jako „luźny nietrwały zestaw znaków, służący budowaniu i komunikowaniu relacji, pośredniczący w nadaniu sensu świadomości zbiorowej podobieństwa kulturowego, będący punktem odniesienia, który nadaje znaczenie wspólnej postawie uczuciowej” (Comaroff i Comaroff, 2011, s. 52). Etniczność – jak wskazuje Paul Brass (1991, s. 19–20) jest pojęciem, które pozwala wyjaśnić, dlaczego i w jaki sposób niektóre kategorie etniczne w określonym czasie historycznym i danym miejscu przekształcają się w samoświadome społeczności (i czasami wysuwają roszczenia co do większego udziału w zasobach danego państwa bądź dążą do posiadania swojego). Etniczność jest pojęciem często stosowanym przy opisie Kaszubów – społeczności, do której reprezentowania pretenduje Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, a jego działania powiązane z religią i mają na celu kreowanie i podtrzymywanie wspólnotowości.

Kim są Kaszubi?

Kaszubi to społeczność zamieszkująca północną część Polski, a dokładnie w całości, od czasów reformy podziału administracyjnego Rzeczypospolitej w 1999 r., województwo pomorskie. Współcześnie obszar Kaszub stanowi tylko część historycznego terytorium kaszubskiego, które zmniejszało się wskutek

zachodzących procesów asymilacyjnych. Miało to związek z germanizacją i dominacją ludności niemieckiej (pod względem politycznym, ekonomicznym i kulturowym). Nakładał się na to podział polityczny, w efekcie którego przez kilka stuleci na Pomorzu funkcjonowały dwa organizmy polityczne: w centrum, w Szczecinie oraz w Gdańsku. Historyczne losy tych obszarów były odmienne, co miało odzwierciedlenie w sytuacji ludności kaszubskiej. Istniejący od XVI wieku podział religijny spowodował, że Kaszubi ewangelicy już pod koniec XIX wieku ulegli niemal całkowitej germanizacji (Śląski, 1954). Kwestia religii (katolicyzmu) jest bardzo ważna dla Kaszubów, gdyż to właśnie ona przyczyniła się do tego, iż społeczność ta opowiedziała się po stronie polskiej w sporze politycznym, oraz do tego, jak ukształtowała się jej tożsamość grupowa (Perszon, 2015).

Współcześnie status Kaszubów reguluje ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym. Określa ona Kaszubów jako społeczność posługującą się językiem regionalnym – kaszubskim, a zatem ustanawia status prawny języka, a nie status grupowy.

W literaturze naukowej społeczność ta określana jest jako regionalna wspólnota etniczna, grupa etniczna, autochtoniczna grupa regionalna, regionalna społeczność kulturowo-etniczna czy też mniejszość etniczna (Mazurek, 2014, s. 132). W Spisie Powszechnym z 2002 r. około 5 tysięcy osób zadeklarowało narodowość kaszubską, a 52 tysiące wskazało język kaszubski jako język używany w domu. W kolejnym spisie, z 2011 r., 228 tysięcy osób zadeklarowało kaszubską identyfikację etniczną (w tym 212 tysięcy wskazało na polsko-kaszubską identyfikację, a 16 tysięcy – narodowość kaszubską), ponad 100 tysięcy osób wskazało język kaszubski jako język używany w domu. Wszyscy Kaszubi znają język polski, a tylko nieliczni – kaszubski, który jest wyznacznikiem ich tożsamości głównie w sferze symbolicznej.

Tożsamość kaszubską, oprócz języka kaszubskiego, wyznacza pochodzenie i zamieszkiwane terytorium (Mazurek, 2010, 2014, 2015), ważną rolę odgrywa też religia (Perszon, 2015; Mazurek 2021). Ze względu na to, że jest to hybrydowa tożsamość pogranicza (historycznie niemieckiego, współcześnie polskiego), nie można jednoznacznie stwierdzić, który z czynników jest najważniejszy, ani wskazać (podobnie jak w przypadku innych mniejszości) warunków bezwzględnych tożsamości. Trzeba też pamiętać, że współczesna tożsamość (szczególnie w przypadku mniejszości narodowych/etnicznych) ma charakter kontekstualny. Etniczność jest bowiem coraz częściej „pojęciem kulturowym, odnoszącym się do wspólnoty norm, wartości, przekonań, symboli i praktyk kulturowych” (Baker, 2005, s. 285), a także „pojęciem relacyjnym, związanym ze zjawiskami samoidentyfikacji i przypisania społecznego” (Baker, 2005, s. 285). Innymi słowy, etniczność jest (może być) często projektem dyskursywnym.

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie: organizacja pretendująca do reprezentacji Kaszubów²

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie jest organizacją pozarządową, skupiającą osoby pochodzenia kaszubskiego i pretenduje do reprezentowania tej społeczności w przestrzeni publicznej.

Zebranie założycielskie tej organizacji miało miejsce w Gdyni, 28 października 1956 r. 12 listopada tego samego roku zarejestrowano Zrzeszenie, a 2 grudnia w Gdańsku odbył się I Zjazd, w którym wzięło udział 150 osób. Obecnie oddziały Zrzeszenia obejmują swoim zasięgiem przede wszystkim województwo pomorskie, ale znajdują się także w zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim, warmińsko-mazurskim i mazowieckim. W kwietniu 2021 r. było ich 70, a sama organizacja liczyła 6573 osoby (dla porównania w 2017 r. było to 6411, a w 2006 r. – 4100 osób). Liczba oddziałów i liczba osób należących do organizacji nie jest stała. Warto wspomnieć, że pierwszy oddział powstał w Żukowie (7–8 grudnia 1956 r.), a kolejne w Jastarni i Chmielnie (9 grudnia 1956 r.). Następnie powstały oddziały w Gdyni (12 grudnia 1956 r.), Wejherowie (14 grudnia 1956 r.), Kartuzach i Kościerzynie (16 grudnia 1956 r.) (Obracht-Prondzyński, 2006, s. 51–60). W pierwszym roku działalności organizacji powstało 10 oddziałów (i 51 kół). Od początku celem organizacji była (i nadal jest) ochrona i kultywowanie kultury kaszubskiej. Jego realizacji służyła aktywizacja inteligencji kaszubskiej, która zaczęła tworzyć rozmaite organizacje, np. Klub Młodej Inteligencji Kaszubskiej (1957 r.), której prezesem został Edmund Kamiński. W 1964 r. zmieniono nazwę ze Zrzeszenia Kaszubskiego na Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, rozszerzając formułę organizacji o wątek pomorski (Mazurek, 2009, s. 21–27).

Od początku organizacja była skupiona na podtrzymywaniu i kształtowaniu tożsamości oraz kultury kaszubskiej. Na stronie internetowej kaszubi.pl można przeczytać: „Do celów statutowych ZKP należy: rozbudzanie inicjatywy dla wszechstronnego rozwoju kulturowego, społecznego i gospodarczego Kaszub, Kociewia, Borów i całego Pomorza, kształtowanie demokratycznych stosunków w życiu regionu, rozwijanie kaszubsko-pomorskiej myśli społecznej i politycznej, kultywowanie i rozwijanie specyfiki kulturowej Pomorza, szerzenie w społeczeństwie (szczególnie wśród młodzieży) znajomości tradycji kaszubsko-pomorskich”. Siedziba Zrzeszenia mieści się w Domu Kaszubskim w Gdańsku.

² O Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim pisałam w monografii poświęconej tej organizacji (Mazurek, 2009). W 2022 r. ukaże się kolejna monografia, która zawiera wyniki badań przytaczane w dalszej części artykułu.

W latach 60. zaczęto wydawać „Biuletyn Zrzeszenia Kaszubskiego”, przekształcony następnie w ukazującą się do dziś „Pomeranię”. Powstało Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, a w 1969 r., w setną rocznicę urodzin Antoniego Abrahama, w Gdyni otwarto Dom Abrahama, gdzie znalazło siedzibę muzeum gdyńskie. W latach 70. „Pomerania” stała się najważniejszym medium w regionie (Obracht-Prondzyński, 2006, s. 274). Wydawanie jej zostało zawieszone w grudniu 1981 r., Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk pozwolił wznowić jej działalność w czerwcu 1982 r. I paradoksalnie, nie wyraziły na to zgody władze w Gdańsku. Dopiero w rocznicę wprowadzenia stanu wojennego można było wznowić działalność wydawniczą (Mazurek, 2009, s. 21–27; Obracht-Prondzyński, 2006, s. 292–293).

W latach 80. powstało wokół Zrzeszenia wiele klubów, w tym: Klub Książki Kaszubskiej „Remus” przy oddziale w Kartuzach, Klub Miłośników Wdzydz „Nad Wdzydzami”, ponadto koła hafciarskie: Klub Siedmiu Kolorów i Tamborek (przy oddziale w Gdańsku), klub Rozeta (przy oddziale w Gdyni), klub Mikołajek (przy oddziale w Pucku) oraz klub posiadaczy dawnych łodzi żaglowych Pòmèrènk (przy oddziale we Władysławowie).

W tym czasie miały miejsce wizyty papieża Jana Pawła II w Gdyni i Gdańsku. To na Skwerze Kościuszki w Gdyni w 1987 r. padły słynne i znane w społeczności kaszubskiej słowa Jana Pawła II: „Nie mogę jednak nie zwrócić się dziś w sposób szczególny do potomków prasłowiańskich, lechickich Pomorza, do drogich nam wszystkich Kaszubów, którzy dzisiaj zachowali swoją etniczną tożsamość i swoją mowę o słowiańskim rdzeniu. [...] Drodzy Bracia i Siostry Kaszubi! Strzeżcie tych wartości i tego dziedzictwa, które stanowi o Waszej tożsamości” (Jan Paweł II, 1987, s. 14). Słowa te nie były kierowane do całej społeczności kaszubskiej, jednak wciąż rozbrzmiewają echem wśród członków Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego.

W latach 90. zainicjowano wydarzenie, które na stałe wpisało się w kalendarz życia Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego – Zjazd Kaszubów. Pierwszy odbył się 19 czerwca 1999 r. w Chojnicach, a kolejne zjazdy odbywają się z założenia corocznie. Wyjątkiem był rok 2020, w którym Zjazd odwołano ze względu na pandemię COVID-19. Z kolei 19 marca 2005 r. odbył się pierwszy Dzień Jedności Kaszubów, każdy kolejny odbywa się 19 marca w Gdańsku³ (również to wydarzenie z tego samego powodu zostało w 2020 r. odwołane).

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie pretenduje do reprezentacji środowiska kaszubskiego w przestrzeni publicznej. Mimo braku legitymizacji tej organiza-

³ Z wyjątkiem 2008 r., gdy Dzień Jedności Kaszubów odbył się 15 marca (19 marca wypadła bowiem Środa Popielcowa).

cji (w odróżnieniu choćby od serbskiej Domowiny) jej członkowie podejmują wiele działań, które poniekąd uprawomocniają taki sposób traktowania Zrzeszenia. Było to szczególnie widoczne po 1989 r., szczególnie podczas prac nad ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z 2005 r. – najdłużej procedowanej ustawy w dziejach polskiego parlamentaryzmu. Od początku bowiem działacze Zrzeszenia starali się określić status prawny, zakres uprawnień i zakres zobowiązań władz państwowych wobec Kaszubów. Przedstawiciele sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, powołanej w 1989 r., już w marcu 1990 r. spotkali się w Gdańsku i Wieżycy podczas wyjazdowego posiedzenia z przedstawicielami środowiska kaszubskiego – wówczas to działacze przedstawili swoje postulaty (dotyczące głównie edukacji) (Obracht-Prondzyński, Pomierska i Grzędzicki, 2019, s. 64–95). Warto dodać, że wielu działaczy Zrzeszenia pełniło także wysokie funkcje państwowe, w tym Donald Tusk, Edmund Wittbrodt, Kazimierz Klein, Jan Wyrowiński.

Religia jako czynnik kreujący wspólnotowość – przykłady działań Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego

Thomas Eriksen trafnie zauważył, iż aby „przynależność etniczna miała znaczenie osobiste, musi zapewniać jednostce coś, co ta uważa za wartościowe” (Eriksen, 2013, s. 58). Można przyjąć, że Zrzeszenie zapewnia Kaszubom przynależność do określonej wspólnoty i wzmacnia ich więź poprzez obrzędy religijne, zwłaszcza uczestnictwo w rytuałach w strojach kaszubskich – sfera *sacrum* przenika się wówczas ze sferą *profanum* – spajając kaszubskość z religijnością, a tym samym wzmacniając autostereotyp Kaszuby-katolika (Mazurek, 2010, s. 284).

Każdy Zjazd Kaszubów rozpoczyna się uroczystym przemarszem do kościoła katolickiego oraz mszą świętą. Dla przykładu można wymienić XIX Zjazd Kaszubów w Rumii, który miał miejsce 1 lipca 2017 r. i rozpoczął się mszą w Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Wspomożenia Wiernych. Warto zaznaczyć, że duchowieństwo katolickie wywodzące się ze środowiska kaszubskiego jest aktywnie zaangażowane w rozwój i krzewienie kaszubszczyzny, czego przykładem może być fakt, że rok 2007 był Rokiem ks. Janusza St. Pasierba i został zainaugurowany mszą św. w kościele pw. Św. Józefa w Tczewie. Wśród gości był znający osobiście ks. Pasierba prymas senior abp Henryk Muszyński. Jako honorowy członek Instytutu Kaszubskiego brał on udział również w Dniu Jedności Kaszubów w Kościerzynie 17 marca 2013 r., gdzie celebrował mszę świętą, a także w XVIII Zjeździe Kaszubów we Wdzydzach, gdzie wraz

z bp. Wiesławem Śmigłem celebrował mszę, inaugurując Zjazd. Podobnych przykładów udziału najwyższych hierarchów Kościoła katolickiego jest wiele.

Wydarzenia organizowane przez Zrzeszenie są nie tylko inaugurowane przez duchowieństwo katolickie, ale często sama organizacja inicjuje wydarzenia, które mają charakter religijny. Należą do nich pielgrzymki (Mazurek, 2015), które w przypadku Kaszubów mają na celu nie tyle umacnianie religijności, ile budowanie i podtrzymywanie wspólnotowości. Dla Kaszubów miejsca kultu religijnego są często również symbolami grupowymi (podobnie jak w przypadku innych mniejszości czy narodowości). Przykładem może być Kalwaria Wejherowska (Wejrowskô Kalwarëjô), która liczy 26 kaplic, ufundowanych przez założyciela Wejherowa, Jakuba Wejhera, na trzech wzniesieniach: Górze Oliwnej, Górze Syjon i Górze Kalwarii, które zostały zbudowane w latach 1649–1655. Innym przykładem może być Sanktuarium MB Sianowskiej Królowej Kaszubów we wsi Sianowo. Do figurki Matki Boskiej od XV wieku przybywają licznie wierni, którzy pielgrzymują również do Swarzewa do Matki Boskiej Królowej Morza.

W lipcu 1992 r. oddział bytowski zorganizował pierwszą pielgrzymkę z Bytowa do Sianowa. Odbyła się ona po zmianie granic administracyjnych diecezji i była ważna dla integracji społeczności kaszubskiej (Obracht-Prondziński, 2009, s. 85).

Najważniejsze wydarzenia zorganizowane przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie to pielgrzymki do Ziemi Świętej (2000, 2001, 2003 r.), Rzymu (15–24 października 2004 r. w intencji rychłej beatyfikacji Sługi Bożego Konstantyna Dominika) oraz Częstochowy czy na Giewont (2006). Z perspektywy czasu można stwierdzić, że największe znaczenie dla wspólnoty miała pierwsza pielgrzymka do Ziemi Świętej w 2000 r., kiedy wmurowano tablicę z tekstem *Ojczy nasz* w języku kaszubskim w kościele Pater Noster wśród innych tablic w różnych językach. Podniosło to prestiż języka kaszubskiego zarówno wśród Kaszubów, jak i w przestrzeni publicznej⁴.

Organizowanym wydarzeniom towarzyszy zazwyczaj bogata oprawa medialna, a elementy religijne przeplatają się z etnicznymi (kaszubskimi). Jest to szczególnie widoczne, gdy Kaszubi „przebierają się” w stroje kaszubskie, wchodząc w rolę przedstawicieli mniejszości. Odświętny ubiór, bogato zdobiony haftem kaszubskim, podkreśla wagę wydarzenia.

Wyniki wielu badań (Mazurek, 2010) oraz Spisu Powszechnego z 2011 r. wskazują, że Kaszubi są w większości osobami o podwójnej tożsamości: kaszubsko-polskiej lub polsko-kaszubskiej. W zależności od sytuacji dana tożsamość

⁴ W tym czasie kaszubszczyzna nie miała jeszcze statusu języka. Uzyskała go dopiero w 2005 r. na mocy ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z 2005 r.

jest kontekstowo wyzwalana i staje się dominująca. Ubranie czy też „przebranie się” w strój kaszubski aktywizuje kaszubską tożsamość, co często jest powiązane z udziałem w wydarzeniach o charakterze religijnym. Pielgrzymki można więc uznać za wydarzenia aktywizujące kaszubską tożsamość, a fakt ubrania/„przebrania się” – za jeden z obrzędów przejścia, które Arnold van Gennep określił jako „obrzędy, które towarzyszą każdej zmianie miejsca, statusu, pozycji społecznej i wieku” (za: Turner, 2004, s. 240; Sulima, 2000, s. 61).

Religijność w świetle badań osób należących do Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego

Zgodnie ze statutem Zrzeszenia pracami organizacji kieruje Rada Naczelna i Zarząd Główny, zaś całością kieruje prezes Zrzeszenia. Innymi słowy, są to osoby odpowiedzialne za tworzenie wizji i wyznaczanie działań organizacji, od których zależy prowadzona polityka wewnętrzna i zewnętrzna ZKP. Interesujące jest jednak to, czy owo powiązanie *sacrum* z *profanum*, czyli wykorzystywanie elementów religijnych do etnicyzacji Kaszubów, budzi aprobatę wśród członków organizacji. Pytania o te kwestie były jednymi z wielu, jakie zadano im podczas badania prowadzonego od czerwca 2019 r., a zakończonego wraz z nastaniem pandemii COVID-19 z powodu wprowadzonych ograniczeń⁵.

Podczas badania poproszono biorące w nim udział osoby o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „Religia (katolicka) jest bardzo ważna dla Kaszubów”. Zgodziło się z nim 46,9% badanych członków Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, raczej zgodziło się – 17,9%, a jedynie 8,9% nie mogło się zdecydować. Dla tego stwierdzenia średnia wyniosła $x = 3,34$, $N = 403$.

Religia (katolicyzm) okazała się zatem ważna dla badanych, co znajduje potwierdzenie w historii tej mniejszości. Jak już bowiem wspomniałam, katolicyzm oznaczał w przeszłości opowiedzenie się po stronie polskiej, zatem podkreślanie wagi religii jest poniekąd podkreśleniem faktu polskości Kaszubów. Proces germanizacji oznaczał więc nie tylko przyjęcie kultury niemieckiej, języka niemieckiego, ale także konwersję religijną na protestantyzm, choć elity kaszubskie uważały ten proces za zagrażający ich tożsamości (szczególnie w czasie Kulturkampf). Dla Kaszubów fakt bycia katolikiem czy ewangelikiem był związany z kwestią narodowościową. Prawdopodobnie Kaszubi nie dokonywali masowo konwersji na protestantyzm, ponieważ w XIX wieku na

⁵ Badanie pierwotnie miało, podobnie jak poprzednie, z lat 2006–2007, trwać około roku, zostało jednak przerwane. Wzięły w nim udział 403 osoby z prawie wszystkich oddziałów Zrzeszenia.

terenie zamieszkiwanym przez tę mniejszość księża katolicy (często wywodzący się ze środowisk kaszubskich) posługiwali się językiem kaszubskim i polskim.

Ponieważ ważnym elementem życia organizacji są pielgrzymki, które podtrzymują zarówno wiarę, jak i poczucie wspólnotowości, poproszono badanych o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie powinno organizować pielgrzymki”. Okazało się, że prawie połowa badanych wyraziła aprobatę dla niego (raczej zgodziło się 20,8% i zgodziło się 24,3% badanych), ale blisko 1/5 (19,4%) miała problem z określeniem swojego stosunku (trudno powiedzieć). Należy przy tym wspomnieć, że pielgrzymki, oprócz charakteru religijnego, mają także walor towarzyski – są okazją do tego, aby członkowie oddziału mogli pobyć razem. Pielgrzymki cechuje etniczacja. Pielgrzymi są ubrani/„przebrani” w stroje kaszubskie albo mają strój zdobiony haftem kaszubskim lub niosą flagi kaszubskie, co ma podkreślać kaszubski charakter wydarzenia.

W przestrzeni publicznej często podkreślany jest fakt religijności Kaszubów, stanowiący jeden z autostereotypów grupowych (Mazurek, 2010). Poproszono więc ankietowanych o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „Kaszubi są bardziej religijni od innych”. Zgodziło się z nim 20,1% badanych, raczej się zgodziło 22,6%, a 24,3% uznało, iż „trudno zgodzić się z tą opinią”. Odpowiedzi pozostałych osób wyrażały negatywny stosunek do tego stwierdzenia (nie zgadzały się i raczej nie zgadzały się z tą opinią). Ponownie więc autostereotyp został potwierdzony w tych wypowiedziach.

Jednym z elementów rytualnych w życiu Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego jest religijna oprawa wydarzeń (również posiedzenia Rad Naczelnych ZKP – dla przykładu XXI posiedzenie Rady Naczelnej Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, które odbyło się 13 czerwca 2021 r. w Chmielnie, rozpoczęło się mszą świętą w kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła o godz. 11). Badanych poproszono więc o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „Zrzeszenie powinno uczestniczyć w uroczystościach religijnych”. Ponad połowa ankietowanych wyraziła aprobatę dla niego (31,8% zgodziło się, 23,8% raczej się zgodziło), trudno było zaś wyrazić zdanie na ten temat 15,4% badanych.

Uzyskane odpowiedzi wskazują zatem na powiązanie sfery *sacrum* (uroczystości religijne) ze sferą *profanum* (działanie organizacji), dzięki czemu pewne przedsięwzięcia nabierają cech rytuału, co poniekąd legitymizuje instytucję Zrzeszenia. Pozwala to na celebrowanie poczucia wspólnoty. Większość tych rytuałów i wydarzeń ma charakter cykliczny i stanowią one część tradycji służącej identyfikacji grupowej (kaszubskiej).

Członkowie Zrzeszenia nie są jednak przekonani, czy wszystkim wydarzeniom powinna towarzyszyć oprawa religijna – jedynie 22,3% zgodziło

się, a 18,1% raczej zgodziło się z tym stwierdzeniem), zaś ponad 1/5 (22,3%) trudno było się do tego ustosunkować.

Osoby badane poproszono również o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „Tylko w wyjątkowych okazjach wydarzeniom organizowanym przez Zrzeszenie powinna zawsze towarzyszyć oprawa religijna”. W tym przypadku jedynie 1/3 badanych była takiego zdania (16,6% raczej się zgodziło i 17,1% zgodziło się z tym stwierdzeniem), opcję „trudno powiedzieć” wybrało 19,6% badanych, pozostałe osoby ustosunkowały się negatywnie. A zatem badani są zdania, że tylko w wyjątkowych okazjach wydarzeniom organizowanym przez Zrzeszenie powinna towarzyszyć oprawa religijna, a nie każdemu.

Konkluzje końcowe

Rytuały i tradycje mają za zadanie podtrzymywać i kształtować poczucie przynależności do wspólnoty – również te, które zostały stworzone przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. Eric Hobsbawn, podkreślając wagę „tradycji wynalezionej”, wskazał, iż może mieć ona dwojaki charakter: może być wynaleziona od podstaw (przykładem są Zjazdy Kaszubów oraz Dni Jedności Kaszubów) bądź jej początek może ginąć w mrokach dziejów (jak ścinanie kani). Wymyślone „nasze świeckie tradycje”, by użyć określenia działaczy kaszubskich na stworzone w ostatnich latach wydarzenia o charakterze cyklicznym, są po to, aby członkowie wspólnoty mogli ową wspólnotę (wyobrażoną/rzeczywistą) poczuć i jej doświadczyć. Ponadto tradycje te mają mobilizować zasoby grupowe, jednocześnie legitymizując tworzące je instytucje (Hobsbawn, 2008, s. 17), w tym przypadku Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.

Te rytuały i obrzędy łączą się ponadto z rytuałami i obrzędami religijnymi (katolickimi) – ich początek stanowi zazwyczaj msza święta, często z udziałem najwyższych hierarchów kościelnych. Wydarzenia religijne stają się poniekąd wydarzeniami etnicyzującymi, a prowadzenie mszy w języku kaszubskim podnosi prestiż zarówno samych Kaszubów, jak i języka kaszubskiego.

Wydarzenia organizowane przez Zrzeszenie mają zatem na celu etnicyzację społeczności kaszubskiej, kreowanie tożsamości – w oparciu o język kaszubski oraz religię (która sama w sobie stanowi budulec wspólnoty), celebrowanie folkloru poprzez udział w wydarzeniu osób ubranych/„przebranych” w strój kaszubski (odświętny strój podkreśla etniczny charakter wydarzenia), np. mszom świętym prowadzonym w języku kaszubskim często towarzyszy występ zespołu folklorystycznego, którego członkowie obowiązkowo ubrani/„przebrani” są w stroje kaszubskie. Elementy ludowe mieszają się zatem z elementami *sacrum*, tworząc poczucie wspólnotowości etnicznej.

Większości ważniejszych wydarzeń w życiu Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego nadaje się rangę poprzez oprawę religijną. Wspólnoty etniczne/narodowe można określić mianem wspólnot kulturowych, religię zaś – potraktować jako główny składnik danej kultury, dostarczający jej podstawowych wartości. W przypadku społeczności kaszubskiej katolicyzm niewątpliwie ich dostarcza (Synak, 1998). Kaszubi to społeczność tradycyjna, w przeważającej mierze pochodzenia chłopskiego, co powoduje, że wiara traktowana jest jako coś naturalnego, tłumaczącego porządek świata, stanowi również podstawę (chłopskiej) tożsamości grupowej. Kaszubi, podobnie jak inni mieszkańcy Europy, ulegają procesowi sekularyzacji, jednak wydaje się, że jest on – ze względu na silne powiązanie tożsamości etnicznej z religią katolicką – nieco wolniejszy niż w przypadku innych społeczności.

Literatura

- Babiński G. (2003). Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań. W: A. Posern-Zieliński (red.). *Etniczność a religia* (s. 9–18). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Brass P. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi – Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Comaroff J.L., Comaroff J. (2011). *Etniczność sp. z o.o.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Durkheim É. (1990). *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eriksen T.H. (2013). *Etniczność i nacjonalizm. Ujęcie antropologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fenton S. (2000). *Etniczność*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Geertz C. (2005). *Interpretacja kultur*. Tłum. Tłum. M. Piechaczek. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hobsbawn E., Ranger T. (2008). *Tradycja wynaleziona*. Tłum. M. Godyń, F. Godyń. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jan Paweł II (1987). Przemówienie Ojca Świętego na Skwerze Kościuszki w Gdyni. *Pomerania*, 5, 14.
- Labuda G. (1996). *Kaszubi i ich dzieje. Pisma wybrane*. Gdańsk: Oficyna Czeć!
- GUS (2013). *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa.
- Mazurek M. (2009). *W poszukiwaniu tożsamości. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie w oczach socjologa*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Mazurek M. (2010). *Język, przestrzeń, pochodzenie. Analiza tożsamości kaszubskiej*. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Mazurek M. (2014). Tożsamość kaszubska – dziś (i jutro?). *Studia Humanistyczne AGH*, 13(3), 131–144.

- Mazurek M. (2015). Rola pielgrzymek w kształtowaniu kaszubskiej tożsamości. *Colloquium*, 3, 125–142.
- Mazurek, M. (2021). The role of religion in creating and maintaining ethnic identity – the example of the Kashubs in Poland. *Religions*, 12(10), 1–15.
- Mazurek M., Obracht-Prondzyński C. (2018). Kaszubska tożsamość – powracające pytania o język, status i aktywność grupową. *Studia Śląskie*, LXXXIII, 113–132.
- Obracht-Prondzyński C. (2006). *Zjednoczeni w idei. Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (1956–2006)*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Obracht-Prondzyński C. (2009). Rytuały nowe i „stare jak nowe”, czyli o zmianach w kulturze kaszubskiej. W: D. Rancew-Sikora, G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzyński (red.). *Kreacje i nostalgie. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach* (s. 78–96). Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Obracht-Prondzyński C., Pomierska J., Grzędzicki Ł. (2019). *Kaszubi w III RP. Polityka – prawo – edukacja – tożsamość*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski.
- Perszon J. (2015). *Kaszubi. Tożsamość. Rodzina*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Pickering W.S.F. (1984). *Durkheim's Sociology of Religion: Themes and Theories*. Cambridge: The Lutterworth Press, James Clarke & Co.
- Roch S. (2000). *Antropologia codzienności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Smith A. (2009a). *Etniczne źródła narodów*. Tłum. M. Głowacka-Grajper. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Smith A. (2009b). *Kulturowe źródła narodów*. Tłum. W. Usakiewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Synak B. (1998). *Kaszubska tożsamość. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Ślaski K. (1954). *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Taylor, C. (2000). Koniec świata chrześcijańskiego – zysk czy strata?, *Tygodnik Powszechny*, <http://www.tygodnik.com.pl/dni%20tischner/taylor.html> [dostęp: 4.07.2019].
- Turner V. (2004). Liminarność i communitas. W: E. Nowicka, M. Kempny (red.). *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje* (s. 240–265). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- www.kaszubi.pl [dostęp: 16.06.2021].
- Wrzosek W. (1992). Wojna w systemie społecznym F. Braudela. W: W. Hanasz, G. Zalejko (red.). *W poszukiwaniu interpretacji. Przemoc* (s. 281–304). Toruń: UMK.